

Notitie witte vlekken inventarisatie
laaggeletterdheid in Nederland t.b.v.
Tel mee met Taal

Notitie witte vlekken inventarisatie laaggeletterdheid in Nederland

t.b.v. Tel mee met Taal

Nijmegen, september 2016
Expertisecentrum Nederlands
R. Scharren
H. Strating

Deze inventarisatie is in 2016 in opdracht van het Ministerie van OCW uitgevoerd door het Expertisecentrum Nederlands. Inhoudelijke verantwoordelijkheid berust bij de auteurs.

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	3
1.1 Aanleiding en doel van de notitie.....	3
1.2 Achtergrondschems 'laaggeletterdheid' en 'laaggeletterden'	3
1.3 Gewenste opbrengst en werkwijze	6
1.4 Aanpak en uitwerking.....	7
2. Resultaten en analyse.....	9
2.1 Periode 1; 0-4 jaar	9
2.2 Periode 2; 4-12 jaar	12
2.3 Periode 3; 12-18 jaar	14
2.4 Periode 4; 18-65/67 jaar	17
2.5 Periode 5; 65+ jaar	19
Bronnen.....	21

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en doel van de notitie

Dit jaar, 2016, is het actieprogramma Tel mee met Taal gestart. Met het actieprogramma willen de departementen OCW, VWS en SZW gezamenlijk tegengaan dat mensen met een beperkte taalvaardigheid aan de kant komen te staan in de maatschappij. Tel mee met Taal zet zowel in op preventie – met name bij kinderen – als op de aanpak van laaggeletterdheid onder volwassenen.

In de uitwerking van het actieprogramma zijn drie domeinen gekozen waar op ingezet zal gaan worden: gezin, werk en gezondheid. Daarnaast zijn twee initiatieven bij elkaar gebracht: *Kunst van Lezen* voor preventie bij kinderen tot 18 jaar en *Taal voor het Leven* voor volwassenen. Voor het actieprogramma worden de lijnen Taal voor het Leven en Kunst van Lezen gecontinueerd en geïntensiveerd. Tenslotte worden ook lage rekenvaardigheden en digitale vaardigheden als relevante inhoudelijke lijnen meegenomen in de uitwerking van het programma.

Onderdeel van het actieprogramma is het ontwikkelen en uitvoeren van een onderzoeksagenda. De agenda heeft tot doel het ontwikkelen en verspreiden van kennis over *taalachterstanden*, *leesbevordering* en *laaggeletterdheid*. Er worden verschillende stappen ondernomen om de onderzoeksagenda vorm te geven. Allereerst hebben in het recente verleden verschillende kennisinstituten onderzoeksideoën ingediend. Die gebundelde ideeën zijn een bronbestand voor deze notitie. Vervolgens is het programmateam van Tel mee met Taal met lokale uitvoerders van het actieprogramma in gesprek gegaan: gemeenteambtenaren, roc-medewerkers, bibliotheekmedewerkers en taalaanbieders.

Het doel van deze notitie is zichtbaar te maken welke witte vlekken op het snijvlak van onderzoeksgebieden, domeinen en doelgroepen kunnen worden aangegeven. Daartoe wordt gekeken naar wat in grote lijnen uit onderzoek bekend is over oorzaken, gevolgen en effectieve aanpak van taalachterstanden, leesbevordering en laaggeletterdheid (met inbegrip van lage rekenvaardigheid en beperkt gebruik van ICT) bij kinderen, (jong)volwassenen en ouderen. Deze notitie wil in kort bestek en op macroniveau in kaart brengen wat we nog niet, of slechts zeer beperkt, weten over bovenstaande onderwerpen, en welke nieuwe mogelijke dwarsverbanden tussen doelgroepen en onderwerpen van het programma Tel mee met Taal onder de aandacht gebracht kunnen worden. De eerste versie van de notitie diende als input voor een consultatie met wetenschappers op 21 juni 2016, waarin ideeën voor onderzoeksvragen voor de op te stellen onderzoeksagenda zijn opgehaald.

1.2 Achtergrondschets ‘laaggeletterdheid’ en ‘laaggeletterden’

De term ‘laaggeletterdheid’ lijkt alleen te verwijzen naar het probleem dat er groepen mensen zijn die moeite hebben met taal, meer specifiek met lezen en schrijven. Het overheidsbeleid richt zich sinds 2012 echter ook op mensen die moeite hebben met rekenen en gecijferdheid. Recentelijk is daar het domein van digitale vaardigheden nog aan toegevoegd. Het talige aspect is echter nog wel leidend: wanneer iemand geen of lage digitale vaardigheden bezit, maar niet laaggeletterd is, dan wordt die persoon niet tot de doelgroep ‘laaggeletterden’ gerekend.

Laaggeletterdheid is daarmee een term waaronder een brede set deelonderwerpen, doelgroepen en interventies kan worden geschaard. Met name de inclusie van rekenvaardigheid en digitale vaardigheid in deze term maakt het tot een ingewikkeld geheel. Vanwege de maatschappelijke impact van laaggeletterdheid op werk en zorg en de aanhoudende aandacht en financieringsstromen vanuit de overheid is er een breed wetenschappelijk veld actief in het uitvoeren van met name kwantitatieve, inventariserende studies: hoeveel personen worden met welke activiteiten bereikt en welke streefgetallen worden behaald. Kwalitatief- of effectonderzoek komt minder voor. Het is echter ook wenselijk na te gaan welke kennis en vaardigheden deelnemers (blijvend) verwerven en ontwikkelen als aantoonbaar gevolg van een interventie. Welke inhoudelijke doelen op het gebied van taal- en rekenvaardigheid en van digitale vaardigheden hebben zij bereikt in diverse curatieve onderwijs- en ondersteuningscontexten? Tenslotte is ook de impact van laaggeletterdheid op het zelfbeeld in combinatie met gevoelens van schaamte, angst en schuld en de curatieve benadering daarvan terecht een deel van het uitgebreide onderzoeksveld.

In geld uitgedrukt zijn de kosten van laaggeletterdheid voor de overheid hoog. In 2013 door PWC uitgevoerd onderzoek schetst een beeld van een jaarlijkse kostenpost van 556 miljoen euro, verdeeld over zes posten. In aflopende omvang zijn dat:

- Lagere productiviteit (183 mln) waarbij een verbetering in taalvaardigheid kan leiden tot minder fouten en dus herstelwerkzaamheden met bijbehorende kosten. Werknemers kunnen efficiënter, effectiever en zelfstandiger werken.
- Gemiste belastingopbrengsten (144 mln.),
- Gezondheidszorg met meer opnamen en artsbezoek (127 mln.) doordat laaggeletterden over beperkte gezondheidsvaardigheden beschikken; zij hebben moeite de regie te houden op gezondheid, ziekte en zorg.
- Sociale zekerheidskosten (76 mln.), werkloosheid (26 mln.) en criminaliteit (0,4 mln).

Voor het individu zijn de complexe gevolgen van (inter)persoonlijke en financiële aard doorgaans duidelijk. Informatie en geïnformeerd zijn spelen een belangrijke rol in de maatschappij. Veel informatie is voor laaggeletterde burgers niet vanzelfsprekend toegankelijk en verschillende wijzen van communiceren zijn (nog) niet haalbaar. Voor veel laaggeletterde autochtonen is het een probleem dat de eisen aan geletterdheid – en daarmee samenhangend ook rekenvaardigheid en digitale vaardigheid – sterk zijn gestegen. Zij ervaren dat zij ingehaald worden door de ontwikkelingen. Voor veel laaggeletterde allochtonen geldt dat zij daarbij ook relatief laaggeschoold zijn (De Greef, Segers, Nijhuis & Lam, 2014a en b).

Laaggeletterdheid levert ook voor het onderwijs moeilijkheden op. Vooral aan het beroepsonderwijs nemen jongeren deel met beperkte lees- en schrijfvaardigheden. Als grofweg Referentieniveau 2F een voorwaarde is om te kunnen functioneren in, en bij te kunnen dragen aan de kenniseconomie, dan zijn groepen laaggeletterden op voorhand daarvan uitgesloten. Laaggeletterdheid kan leiden tot afhankelijkheid van partners, familieleden, vrienden en soms tot het niet meer participeren in verbanden buiten de eigen kleine kring.

Aan de batenkant zijn in 2014 voor de doelgroep van 18 tot 65 jaar onder meer de volgende baten van het investeren in het tegengaan van laaggeletterdheid vastgesteld: betere taalbeheersing bij 60-

Notitie witte vlekken inventarisatie Tel mee met Taal

80% van deelnemers aan een van de vele uitgezette taaltrajecten; 40-60% laat toename in sociale inclusie zien; 20% van deelnemers aan scholing verkrijgt een betere arbeidsmarktpositie.

Laaggeletterdheid wordt niet als term gebruikt in de context van onderzoek naar kinderen en jongeren in de leeftijd van 0 tot 18 jaar. Informatie over de (ontwikkeling van de) lees- en schrijfvaardigheid van deze leeftijdsgroep die is vervat in de term *taalachterstanden* is in de onderzoekspraktijk wel verwant, met dien verstande dat het niet om synonieme begrippen gaat.

Sinds 2010 zijn de Referentieniveaus voor Nederlandse taal en rekenen vastgesteld: voor taal lopen die van 1F tot en met 4F. Niveau 2F van taalvaardigheid wordt beschouwd als het instroomniveau voor het beroepsonderwijs en het uitstroomniveau voor mbo2 en mbo3, niveau 1F als het uitstroomniveau van het basisonderwijs. Personen vanaf 18 jaar die functioneren onder dat niveau 2F worden beschouwd als laaggeletterd. Kinderen en jongeren tot 18 jaar worden niet met deze term aangeduid – in hun geval zijn de termen taalachterstand en taalvaardigheidsproblemen (en variaties daarop) in gebruik. Laaggeletterdheid is daarmee niet gelijk aan analfabetisme, en het betreft tenslotte een glijdende schaal omdat mensen meer of minder geletterd kunnen zijn.

In tabel 1 hieronder worden de drie hoofdonderwerpen die onder de noemer (laag)geletterdheid vallen, kort gekarakteriseerd aan de hand van de deelvaardigheden waar zij uit bestaan en waarover kennis werd en wordt verzameld in Nederland door diverse onderzoeksinstituten. De aanduidingen tussen haken worden in het vervolg van deze notitie waar relevant gebruikt in de weergave in tabellen.

Tabel 1: Deelonderwerpen van de elementen van (laag)geletterdheid c.q. taalachterstand

	(laag)geletterdheid /taalachterstand
taalvaardigheid (TV)	leesvaardigheid (LV) schrijfvaardigheid (SV) leesbevordering (LB)
rekenvaardigheid (RV)	(taal-)denkontwikkeling (DO) rekenvaardigheid (RV) gecijferdheid (123) science (natuurkundige vaardigheden) (SC)
digitale vaardigheid (DV)	informatievaardigheid (IV) internetcommunicatie (IC)

1.3 Gewenste opbrengst en werkwijze

Deze notitie beschrijft de opbrengst van deskresearch dat in opdracht van het Ministerie van OCW is uitgevoerd in mei en juni 2016. De onderzoeksvragen daarbij waren de volgende:

1. Welke kennis is beschikbaar over de oorzaken van laaggeletterdheid en taal- en leesachterstanden?
2. Welke kennis is beschikbaar over de gevolgen (kosten/baten) van laaggeletterdheid, leesbevordering en taal- en leesachterstanden?
3. Welke kennis is beschikbaar over wat (niet) effectief is om laaggeletterdheid en taalachterstanden tegen te gaan en lezen te bevorderen?
4. Welke kennis is nog niet beschikbaar in relatie tot bovenstaande onderzoeksvragen?

Deze onderzoeksvragen dienen gekoppeld te worden aan de drie domeinen van het programma, te weten Werk, Gezin en Gezondheid. Daarnaast gaan ze ook in op rekenvaardigheden en digitale vaardigheden naast taal- en leesachterstanden. Tenslotte worden ook de leeftijdsgroepen betrokken, jonger dan 18 en ouder dan 65. In Tabel 2 hieronder zijn naar aanleiding van deze koppelingen vijf perioden onderscheiden. Hierbij zijn leeftijd en bijbehorende onderwijssector richtinggevend geweest. Deze twee aspecten gekoppeld geven namelijk relatief eenvoudig en eenduidig ingang tot de onderzoeks- en gegevensbronnen die gebruikt kunnen worden voor de gevraagde inventarisatie. In het vervolg van deze notitie kan vervolgens per periode een analyse worden gegeven van de verschillende inhoudelijke elementen van taal- en leesbevordering, reken- en digitale vaardigheden die in onderzoek naar laaggeletterdheid in samenhang voorkomen. Niet alle *mogelijke* combinaties van leeftijdsgroepen en onderwerpen vormen daarbij echter vanzelfsprekend *relevante* combinaties voor het deskresearch.

Tabel 2: Overzicht van onderscheiden perioden naar leeftijd, onderwijssector en de domeinen van het programma Tel mee met Taal; +, -, +/- geeft de relevantie van het domein voor de periode aan.

periode	leeftijd	onderwijs	gezin	werk	gezondheid
1	0 - 4	vve	+/-	-	-
2	4 - 12	po	+/-	-	-
3	12 - 18	vo – vmbo	+/-	+/-	-
4	18 - 65/67	mbo/ve	+/-	+	+
5	65 plus	ve	-	+	+

In de tekst zullen tevens iconen voor de domeinen Werk, Gezin en Gezondheid (respectievelijk , ,) worden gebruikt om de lezer aan te geven waar onderzoek naar laaggeletterdheid, taalachterstanden en leesbevordering raakvlakken heeft met deze domeinen.

1.4 Aanpak en uitwerking

De hoeveelheid doelgroepen, domeinen en onderzoeksgebieden die in deze notitie aan elkaar gerelateerd dienen te worden, is zeer groot. Voor het inventariseren van witte vlekken in het onderzoek hierover is gekozen voor de aanpak met een metastudie, waarbij zoveel mogelijk informatie ingezet wordt uit bestaande reviewstudies, rapporten en overzichtsstudies die de grote inhoudelijke thema's voor de diverse doelgroepen behandelen.

Voor deze aanpak is gekozen na een eerste aantal pogingen om systematisch vanuit de mogelijke combinaties van de onderscheiden leeftijdsgroepen/doelgroepen, onderwerpen en domeinen te zoeken in ERIC, Google Scholar, PiCarta, PsycINFO, Research Gate en WEB of Science. De gecreëerde searches bleken in meerderheid ofwel zeer grote ofwel zeer kleine tot geen resultaten op te leveren. Starten vanuit de aangeleverde bronnen en daarna eventueel met de sneeuwbalmethode aanvullende en controlerende searches uitvoeren in de online databases bleek een succesvollere en snellere zoekstrategie dan de oorspronkelijke 'koninklijke' weg. Een tweede inperking betreft de keuze om naar artikelen uit de periode 2000 – 2016 te zoeken. Een derde inperking is de keuze om de Nederlandse context te bezien en voorzichtig te zijn in het betrekken van internationale bronnen.

De bronnen en studies die werden aangereikt door de opdrachtgever zijn:

- Van Steensel, R., McElvany, N., Kurvers, J., Herppich, S. (2010). How Effective Are Family Literacy Programs? Review of Educational Research, 81: 69.
- Van Steensel, R., Herppich, S., McElvany, N., Kurvers, J. How Effective Are Family Literacy Programs for Children's Literacy Skills? A Review of the Meta-Analytic Evidence. Accepted for publication.
- Document van Stichting Lezen en Schrijven met daarin de opbrengsten van een consultatie met wetenschappers in juli 2015 rondom onderzoekssuggesties: welk onderzoek op het gebied van laaggeletterdheid zou nu nog gedaan moet worden?
- Een beknopte samenvatting van de literatuurstudie Laaggeletterdheid in verschillende sectoren van De Greef en Seger (Maastricht University, nog te verschijnen) naar welke consequenties laaggeletterdheid in verschillende sectoren heeft, wat mogelijke oplossingen voor interventies zijn en bijbehorende meetinstrumenten om de impact daarvan in kaart te brengen.
- <http://www.lezenenschrijven.nl/feiten/onderzoekrapporten>
- <http://www.leesmonitor.nu/>
- <https://www.bvekennis.nl/>

In de navolgende tekst worden de opbrengsten van het deskresearch rond laaggeletterdheid gepresenteerd en de witte vlekken die zich aftekenen samengevat. Daarbij worden de vijf onderscheiden perioden uit tabel 2 achtereenvolgens in aparte paragrafen uitgewerkt en geduid, schematisch in een tabel per periode en met een toelichting in lopende tekst. Elke tabel geeft kort aan op welke leeftijdsgroep het genoemde onderzoek betrekking heeft en wat de inhoudelijke focus is, waarbij de afkortingen uit tabel 1 terugkeren. Met een + of ++ onder 'evidentie' wordt aangegeven of onderzoek (++) *zeer veel* data, conclusies en daarmee inzicht levert over de aangegeven inhoudelijke focus. Vervolgens wordt van de drie domeinen taalachterstand, rekenvaardigheid en digitale vaardigheid aangegeven of het in onderzoek (+ *wel*, +/- *in beperkte mate*, of - *niet*) aan de orde is, waarbij grijze arcering een witte vlek markeert. Tenslotte wordt in de kolommen met de

Notitie witte vlekken inventarisatie Tel mee met Taal

onderzoeksgebieden onderwijs, gezin, werk en gezondheid met gekleurde arcering aangegeven of onderzoek verbonden is met dat gebied. Elke paragraaf sluit af met een overzicht van te constateren witte vlekken, waar relevant zowel op inhoud als design van studies.

2. Resultaten en analyse

In dit tweede gedeelte van de notitie wordt de opbrengst van het deskresearch per leeftijdsperiode uitgewerkt. Daartoe is elke subparagraaf opgebouwd uit een schematische samenvatting, een toelichting en analyse in lopende tekst en een samenvatting van de vragen en onderwerpen die als witte vlekken voor de periode aangemerkt kunnen worden.

2.1 Periode 1; 0-4 jaar

periode 1 0 – 4 jaar										
onderzoek	leeftijd	focus	evidentie	taalachter-stand	reken-vaardigheid	digitale vaardigheid	onderwijs	gezin	werk	gezondheid
Boekstart	0 – 2,5	TV – TA - LB	++	+	-	-		ouders		
Pre-Cool	2,5 - 4	TV – DO - TA	+	+	+/-	-	vve			
Startgroepen	2,5-4	TA- DO- 123	++	+	+	-	vve			

De oorzaak van achterstanden bij autochtone en allochtone doelgroepleerlingen van het onderwijsachterstandenbeleid moet in een combinatie van veel factoren worden gezocht: zij groeien vaker dan niet-doelgroepleerlingen op in een taalarme en/of NT2- omgeving, hebben minder ouderlijke hulpbronnen, komen vaker uit multi-probleem gezinnen, hebben vaker laaggeletterde ouders, beschikken over minder niet-schoolse intellectuele capaciteiten, hebben vaker gedrags- en leerproblemen, zitten vaker op VVE locaties en scholen met ongunstige kenmerken (lage taalvaardigheid van leidsters; kleine scholen) en wonen in regio's waar de arbeidsmarkt niet om hoge(re) opleidingen vraagt. Bovendien hebben de leerkrachten relatief lage verwachtingen van hen en tonen hun ouders minder betrokkenheid bij het onderwijs. Uiteraard zijn niet alle ongunstige factoren op alle doelgroepleerlingen van toepassing. Het gaat om een algemeen beeld dat uit een grote hoeveelheid onderzoek naar voren komt.

Bij de jongste doelgroep (0-2,5 jaar) beginnen interventies rond taalachterstand met bewustwording kweken bij ouders over het belang van praten en (voor)lezen met je kind. In deze periode kunnen kinderen thuis en in de opvang gestimuleerd worden in hun vroegste taalontwikkeling. De (preventieve) gezondheidszorg, het consultatiebureau en de gemeente kunnen ouders daartoe aanzetten. Met deze vroege start kan handen en voeten worden gegeven aan preventie: werk maken van het voorkomen van taalachterstand.

Sinds 2008 is in een groeiend aantal gemeenten in Nederland het programma *BoekStart* opgestart. Het programma en de materialen worden aangeboden via bibliotheken met als doel talige interacties van ouders met hun baby's en peuters te stimuleren. Meer nog dan de interactie tussen ouder en

kind tijdens het eten, spelen en naar bed brengen, kan voorlezen een stimulans zijn voor de taalontwikkeling. Tijdens het voorlezen blijken volwassenen veel complexere taal te gebruiken dan bijvoorbeeld tijdens spel. Het programma richt zich niet alleen op laagopgeleide ouders, maar op alle ouders, ervan uitgaand dat ook veel hoogopgeleide ouders het belang van ‘praten’ met heel jonge kinderen onvoldoende onderkennen. BoekStart stimuleert dat ouders verhaaltjes en rijmpjes vertellen en liedjes zingen door in de bibliotheek te laten zien wat voor baby’s en peuters geschikte materialen zijn en door tips te geven voor de interactie tijdens voorlezen. Ouders krijgen een uitnodiging via de gemeente, en consultatiebureaus stimuleren ouders daar in hun contact vervolgens ook toe, om bij de bibliotheek een boekenpakket en informatie ter begeleiding van het voorlezen aan hun baby af te nemen wanneer hun kind ongeveer 7 maanden oud is.

Er is onderzocht of een extensief programma als BoekStart voorlezen stimuleert en effect heeft op taalontwikkeling. Een tweede doel was te onderzoeken of de doelgroep – ouders die uit zichzelf weinig voorlezen – bereikt wordt. Ouders die onder invloed van BoekStart vaker voorlezen als de baby 8 maanden oud is, hebben kinderen die hoger scoren op taal. Al na 15 maanden zijn de effecten van meer voorlezen meetbaar. Op de langere termijn (na 22 maanden) worden effecten van een vroege start sterker. BoekStart heeft in het bijzonder effect bij baby’s met een moeilijk temperament. Ouders zijn nu minder geneigd voorlezen uit te stellen en lezen al voor als de baby 8 maanden oud is, ondanks ‘moeilijk’ gedrag van de baby.

Witte vlekken

onderzoek bestrijding taalachterstanden jongste kinderen *tot 2,5 jaar*:

* Ouderbetrokkenheid is een aspect dat gezien de mogelijke positieve effecten hoog op de agenda staat, juist in deze levensfase. Onderzoek naar wat werkt *onder welke condities* en *waarom* verdient in deze context blijvend aandacht.

* Op welke andere manieren dan door voorlezen heeft bewust talig bezig zijn (door ouders/verzorgers) met zeer jonge kinderen een positieve invloed op de taalontwikkeling?

* Het is raadzaam bij toekomstig onderzoek vooraf veel aandacht te schenken aan het bevorderen en borgen van een hoge treatment fidelity – met andere woorden: hoe kunnen onderzoekers borgen dat ouders de instructies rond de interventie ‘naar de letter’ uitvoeren? Er hangt veel af van de kwaliteit van de uitvoering van de interventie door de ouders, ook voor de meetbaarheid van effecten, maar een eenduidig antwoord op hoe dat gerealiseerd kan worden, is nog niet voorhanden.

Kinderen met een (risico op) taalachterstand kunnen *vanaf 2,5 jaar* deelnemen aan voorschoolse educatie; dit zijn de zgn. doelgroepelerlingen. Bij deze doelgroep is de kwaliteit van de kinderopvang, peuterspeelzaal en VVE van grote invloed. Doorslaggevende succesfactoren daar zijn onder meer het gebruik van een programma, de kwaliteit van de uitvoering van dat programma en de pedagogische setting op de (voor)school en een duidelijke doorgaande lijn en inhoudelijke aansluiting van voor- naar vroegschool. Het doel van voorschoolse educatie is het voorkomen, vroegtijdig opsporen en aanpakken van taal- en onderwijsachterstanden. Hierdoor kunnen jonge kinderen een betere start

maken op de basisschool. Peuterspeelzalen en organisaties voor kinderopvang bieden VVE aan, gemeenten zijn er verantwoordelijk voor.

Uit het *Pre-COOL* onderzoek komt naar voren dat de meeste doelgroepkinderen in de cohorten naar instellingen met een vve-beleid en met een hoge kwaliteit van uitvoering gaan. De jonge kinderen krijgen een stimulerend en taalrijk aanbod en met meer doelgroepkinderen op een locatie is de uitvoering van het vve-beleid beter en wordt hogere kwaliteit geboden. De resultaten van de uitgevoerde *Pre-COOL* metingen laten zien dat op de onderscheiden deeltaalvaardigheden breder en duidelijker een positief effect van VVE wordt gevonden dan voor rekenvaardigheden; voor zowel doelgroep- als niet-doelgroepkinderen. Als aandachtspunt kwam naar voren dat de educatieve kwaliteit nog verbeterd kan worden. Hierbij kan gedacht worden aan de kwaliteit van de interactie met de kinderen, begrippen uitleggen, en vragen stellen die het denken en redeneren van de kinderen stimuleren. De onderzoekers concluderen op basis van deze resultaten dat deelname aan voorschoolse voorzieningen met een vve-programma kan compenseren voor onvoldoende taalstimulering in de thuisomgeving - mits de uitvoering van het programma, en daarmee de kwaliteit van de voorziening, op orde is.

Het onderzoek naar de effecten van de interventie *Startgroepen* maakt duidelijk dat doelgroepeuters in *Startgroepen* een sterkere ontwikkeling vertonen op taal, rekenen en selectieve aandacht dan doelgroepeuters in een reguliere voorschoolse voorziening. Ook laten doelgroepeuters een ontwikkelingsvoorsprong op taal zien van zo'n drie maanden als het kind naar de basisschool gaat, vergeleken met doelgroepeuters die naar een reguliere voorschoolse instelling zijn geweest. De combinatie van eigenschappen van een startgroep draagt bij aan deze voorsprong. Tenslotte is ook de emotionele regulatie en groepsorganisatie op de startgroepen van hoge kwaliteit, maar is anderzijds ook in deze context de educatieve kwaliteit voor verbetering vatbaar. De onderzoekers geven aan dat verbetering op dit vlak van professionele vaardigheden van de betrokken professionals (leiding/leerkrachten) mogelijk tot nog grotere effecten kan leiden op de ontwikkeling van doelgroepkinderen.

Uit (internationaal) onderzoek blijkt dat het volgen van een voorschools programma op de korte termijn positieve effecten heeft op reken- en taalvaardigheden en op de lange termijn op de schoolloopbaan, gezondheid en arbeidsmarktpositie. Interventies zijn het meest succesvol wanneer achterstanden groot zijn en gericht zijn op jonge kinderen. Waar voor Nederland eind 2015 een review nog een somber beeld van effectiviteit van VVE schetste, zijn recentelijk zoals hierboven geschetst ook positieve resultaten gerapporteerd.

Witte vlekken

onderzoek bestrijding taalachterstanden vve-periode 2,5 tot 4 jaar:

* De vaardigheden van de begeleiders in de vve-periode blijken op het vlak van taalondersteuning en -stimulering nog voor verbetering vatbaar. Welke specifieke kenmerken hebben succesvolle leidsters en hoe zijn die vaardigheden over te dragen aan minder vaardige collega's?

* In welke mate komen leidster- en leerkrachtvaardigheden overeen? Verandert (ook) de vorm van de interactie en de bredere wisselwerking tussen kind en leidster/leerkracht? Hoe kan kennis over deze vaardigheden de overgang van voor- naar vroegschoolse educatie verbeteren?

* Doelgroepkinderen hebben in de VVE-context op het gebied van taal aantoonbaar voordeel gehad van VVE-programma's, op het gebied van rekenen blijven de verschillen met niet-doelgroepkinderen echter gelijk. Dit vraagt om verdere uitdieping middels nieuw onderzoek.

2.2 Periode 2; 4-12 jaar

periode 2 4 – 12 jaar primair onderwijs										
onderzoek	leeftijd	focus	evidentie	taalachterstand	rekenvaardigheid	digitale vaardigheid	onderwijs	gezin	werk	gezondheid
PIRLS Nederland	9/10	LV	+	+	-	-	gr6			
TIMSS Nederland	9/10	RV - SC	+	-	+	-	gr6			
Peil.Onderwijs, voorheen PPON	(9; 12	LV – SV RV	+	-/+	+	-	gr (5 en) 8			
Taalonderwijs Nederlands Onderzocht; Taalunie	4-12	TV	++	-/+	-	-/+				
Leesmonitor; Stichting Lezen	4-12	LB - LV	++	+	-	+	1-8			
Bibliotheek op school	4-12	LB - LV	++	+	-	-	1-8			

Taalachterstanden in het po zijn al lange tijd in diverse programma's, interventies, studies en (beleids)initiatieven een belangrijke rode draad. In het verleden is op dit thema veel geïnvesteerd met bijvoorbeeld het onderwijsachterstandenbeleid en de taalpilots. Qua beleid is het vaststellen en invoeren van de Referentieniveaus Taal en Rekenen een majeure operatie met veel impact, ook voor het po. De onderzoeksdatabase op dit vlak van taalachterstanden is flink gevuld, op bijna alle domeinen van taalonderwijs en voor alle groepen in het po - zie als ingang hiervoor de databases *Het Taalonderwijs Nederlands Onderzocht* van de Taalunie (taalunieversum.org/inhoud/onderzoek), de

Leesmonitor van de Stichting Lezen (www.leesmonitor.nu) en de uitkomsten van PPO (recentelijk voortgezet onder de naam Peil.Onderwijs) onderzoeken. Een uitzondering vormt het onderwijs in mondelinge vaardigheden, daar is de kennisbasis een stuk smaller.

Nederland neemt vanaf 2001 deel aan de *PIRLS* onderzoeken naar begrijpend leesvaardigheid van leerlingen in groep 6, die in een vijfjarige cyclus afgenomen worden. Eerder dit jaar zijn de toetsafnames voor *PIRLS* 2016 afgerond. Met *PIRLS* wordt informatie over het begrijpend leesniveau van leerlingen, het lees- en schoolcurriculum en achtergrondinformatie over de leerlingen zelf, de ouders, de leerkrachten en de schooldirectie in internationale context geduid. Nederland neemt vanaf 1995 deel aan de *TIMSS* onderzoeken in een vierjarige cyclus met groep 6 van het basisonderwijs (m.u.v. 1999). In het voorjaar van 2015 maakten zo'n 4500 basisschoolleerlingen de *TIMSS*-toets. Deze toets bestaat uit meerkeuze- en open opgaven voor rekenen/wiskunde en voor natuuronderwijs. Van iedere onderzoeksronde voor beide programma's zijn uitgebreide nationale en internationale rapportages en vergelijkingen beschikbaar.

Een constante factor die uit onderzoek naar voren komt, is aandacht voor het leerproces en de rol van leerkrachten daarbij voor het aanbrengen van onderscheid tussen kennis (bijvoorbeeld kennis van lexicale structuren, van genres, kennis van de wereld) en processen (plannen, hoofd- en bijzaken onderscheiden, strategisch handelen). Wat leerlingen al dan niet weten over de vaardigheid die ze in kunnen of moeten zetten om een taalkaak uit te voeren, is mede bepalend voor hun succes. Wanneer leerlingen ook over deze meer op metaniveau liggende kennis en vaardigheden beschikken, zijn ze succesvoller in de ontwikkeling van hun taalvaardigheid en is de transfer van vaardigheden naar andere vakgebieden dan taal eenvoudiger.

Naar aanleiding van onder meer taalachterstandenonderzoek is verhelderd dat het effectief is te werken aan interactief voorlezen, stimuleren van klankbewustzijn en de koppeling van klanken aan lettertekens, naast oog voor automatisering, een gestructureerde benadering van spelling, solide woordenschatonderwijs en strategisch leren inzetten. Er wordt in onderzoek vaker wel dan niet een sterk onderscheid gemaakt tussen de taaldomeinen luisteren, lezen, spreken en schrijven, terwijl een integratieve benadering van taalvaardigheid en taalonderwijs een waardevolle toevoeging aan kennis over taal en taalverwerving kan zijn. Tevens is helder dat de transfer van taalvaardigheden en strategieën (zoals aangeleerd in taallessen) naar het leren in alle vakken niet vanzelf gaat, maar wel van groot belang is.

Voor deze leeftijdsgroep zijn ook de resultaten van het programma *Kunst van Lezen* van toepassing. Deze resultaten zijn zowel naar kwantiteit als kwaliteit positief geëvalueerd. Via bibliotheken is in de periodes 2008-2011 en 2012-2015 structurele leesbevordering gerealiseerd met *Boekstart* (voor baby's en in de kinderopvang) en met *Bibliotheek op School*, zo is gebleken uit de evaluatie. (Voor)lezen zoals dat met deze programma's een impuls krijgt, is aantoonbaar stimulerend voor de taalvaardigheid van leerlingen.

Witte vlekken

onderzoek bestrijding taalachterstanden *primair onderwijs*:

* Een onderbelicht aspect in onderzoek is aandacht voor de interactie tussen leerkrachtvaardigheden (aptitude: bekwaamheid) en de interventie, en de wijze waarop die aptitude de resultaten of effectieve implementatie kan beïnvloeden.

* Bovengenoemde aptitude/treatment interactie kan breder getrokken worden: Wat is het effect van de rol van de leerkracht, van zijn (on)bewuste keuzes in didactisch handelen en differentiëren voor diverse doelgroepen in het PO? Dit thema van didactische vaardigheden van de leerkracht/docent is een kwestie die over alle sectoren, leeftijden en leergebieden heen onderzocht kan worden.

* Er is relatief weinig onderzoeks-aandacht voor een integratieve benadering van taalvaardigheid en taalonderwijs, kennisverwerving en leren.

* Er is relatief weinig onderzoeks-aandacht op het vlak van condities voor en effecten van het bevorderen van transfer van taalvaardigheden als begrijpend lezen, schrijven en strategiegebruik naar andere vakken.

2.3 Periode 3; 12-18 jaar

periode 3 12 – 18 jaar voortgezet onderwijs vmbo										
onderzoek	leeftijd	focus	evidentie	Laaggelettertheid	rekenvaardigheid	digitale vaardigheid	onderwijs	gezin	werk	gezondheid
PISA	15-16	LV – RV - SC	+	+	+	-				
Kunst van Lezen	12-18	LV - LB	+/-	+	-	-				
Schoolvak Nederlands Onderzocht (Taalunie)	12-18	TV – LV - LB	+	+	-	-				

Het opleidingsniveau is een risico-indicator voor taalachterstanden en laaggeletterdheid. Bij mensen met een laag opleidingsniveau komen problemen op deze gebieden veel vaker voor dan bij hoger opgeleiden. Het is en blijft zaak om juist ook al in de eerste jaren van het vo en vmbo met het oog op preventie en curatie de vaardigheden van leerlingen te monitoren, die al dan niet met een taal- en/of rekenachterstand uit het po instromen. Gebleken effectieve interventies met blijvende kwaliteit in een doorgaande lijn zijn dun gezaaid en zijn vaak meer aan een persoon, een individuele docent in de school gekoppeld, dan aan een team. Een terugkerend punt hierbij is tevens het ontbreken van urgentiebesef en/of ervaren expertise bij *alle* leraren in het vo. Op de werkvloer is doorgaans de gedachte dat de docenten Taal of Nederlands de aangewezen en enige professionals in de school zijn die voor deze taak toegerust zouden zijn. De rol van taal en taalvaardigheid, en de impact van taal bij

leren in het algemeen, dus bij alle vakken, is echter evident. Het Platform Taalgericht Vakonderwijs biedt op dit gebied onderbouwde ondersteuning aan vakdocenten in het vo.

Nederland neemt vanaf 2000 deel aan de *PISA* peilingonderzoeken in een driejarige cyclus naar de kennis en vaardigheden van 15-jarigen. Er wordt een representatieve steekproef van scholen en leerlingen getrokken en de leerlingen maken toetsen voor leesvaardigheid, wiskundige geletterdheid en natuurwetenschappelijke geletterdheid. Elk peilingsjaar is een van de drie leerstofgebieden hoofdonderwerp. Van de overige twee onderwerpen wordt dan een kleiner aantal opgaven afgenomen.

Er zijn de nodige gegevens beschikbaar uit langlopend internationaal onderzoek als *PIRLS* (10-jarigen) en *PISA* (15-jarigen), waarmee bijvoorbeeld de aanwezigheid van boeken thuis, aandacht en motivatie voor lezen thuis en op school, met secundaire analyses onderzocht zijn voor de Nederlandse populatie, maar dat laat onverlet dat hier een witte vlek in beeld komt. Wat zijn kenmerken van vorm en/of inhoud van het middelbaar onderwijs die (mede) veroorzaken dat een deel van de leerlingen met een taalachterstand na uitstroom uit het vo later tot de groep laaggeletterden gaat behoren? Het blijkt niet eenvoudig voor deze doelgroep vorm en inhoud te geven aan passende preventieve of curatieve interventies op alle taaldomeinen.

Een volgend thema dat als probleemgebied en tot op zekere hoogte ook nog wel als witte vlek kan worden gezien, is meertaligheid in de thuissituatie, taalachterstand, c.q. het verwerven en gebruiken van Nederlands als tweede taal. Zo liggen de *PISA*-scores van 2009 voor begrijpend lezen van (meertalige) allochtone leerlingen lager dan die van autochtone leerlingen. Allochtone leerlingen van de tweede generatie scoren hoger dan allochtone leerlingen van de eerste generatie. Er bevinden zich meer autochtone leerlingen dan allochtone leerlingen op de leesvaardigheidsniveaus boven niveau 2 (de ondergrens van de geletterdheid). Bij ruim 26% van de allochtone leerlingen van de eerste generatie is sprake van een taalachterstand, net als bij 17% van de allochtone leerlingen van de tweede generatie.

De leesprestaties van Nederlandse middelbare scholieren bevinden zich door de jaren heen op een stabiel niveau. Dat geldt ook voor het percentage leerlingen in een taalachterstandssituatie. Een meerderheid van de Nederlandse kinderen leert, gemeten naar de referentieniveaus taal, redelijk tot goed lezen, ook in internationaal vergelijkend perspectief. Ze zijn in verhouding minder goed in complexe teksttaken, zoals het integreren van tekstuele informatie met eigen kennis en ervaringen. Ze verliezen op dit aspect bovendien terrein ten opzichte van leeftijdsgenoten uit andere landen en blijven achter in excellentie.

13,8% van de 15-jarigen in Nederland heeft te maken met een taalachterstand. Daarmee doet Nederland het beter dan de meeste andere landen in *PISA*: het internationale gemiddelde is 18,5%. De overheidsdoelstelling van 8% wordt echter niet gehaald. 10,5% van de 15-jarigen is hooggeletterd, licht beter dan het internationale gemiddelde van 9,7%. Zowel aan de onder- als bovenzijde van het taalvaardigheidsspectrum laten Nederlandse middelbare scholieren door de jaren heen een nagenoeg stabiele verdeling zien.

Het is wellicht geen eenvoudige opgave, maar het loont om aan leesmotivatie te werken bij leerlingen in het vo. In het vo is het programma Kunst van Lezen uitgerold, de afgelopen jaren. In het voortgezette traject wordt opnieuw het vo en met name het vmbo ondersteund in het bevorderen

van lezen in de school. Lezen heeft immers een flink positief effect op woordenschatontwikkeling, zeker bij leerlingen met een lage taalvaardigheid, waar recentelijk met de Bibliotheek op School aan gewerkt wordt. Ook een interventie als tutorlezen biedt perspectief, maar heeft verder onderzoek nodig.

Over de rol van leesbevordering is in het voorgaande ook al een en ander opgemerkt. Het onderwerp is door de Stichting Lezen stevig ingebed en verankerd in de infrastructuur van opeenvolgende onderwijssectoren, en het onderwerp leesbevordering kent tevens een sterke monitor- en onderzoekstraditie. Leesbevorderingstrajecten zijn vanaf de babytijd tot de pensioenleeftijd vervlochten met de onderwijs- en ondersteuningscontexten waar laaggeletterden mee te maken hebben. In de context van het onderwijs en de professionalisering van leraren (in opleiding) kan met rollen als de leescoördinator werk worden gemaakt van collegiale consultatie om ook collega's bij leesbevorderingsactiviteiten te blijven betrekken. De rol van een leescoördinator in het team nodigt uit tot onderzoeksvragen. Zowel op het niveau van het proces als van de inhoud ligt er de vraag waarom het in sommige contexten wel, en in andere niet lukt om als team werk te maken van een sterke leesbevorderingslijn in de school, of als vakgroep in de lessen Nederlands.

Witte vlekken

onderzoek naar bestrijding van taalachterstanden en naar vorm en inhoud van effectieve leesbevorderingstrajecten in het vo en vmbo

*Het ontbreekt vooralsnog aan monitoring middels (trend)studies naar een succesvolle overgang van po naar vo/vmbo. Dergelijk onderzoek lijkt zinvol met het oog op het bereiken en met name vasthouden van het gevraagde referentieniveau Taal.

*Onderzoek naar oorzaken van (aanhoudende) laaggeletterdheid - volgend op taalachterstand - bij deze groep, met inbegrip van de overgang van po naar vo, is nog niet met doelgroepspecifiek, nieuw (grootschalig) onderzoek aangepakt. Ook ontwerp en onderzoek van passende interventies, zeker op basisberoeps-en kaderberoepsniveau, is slechts beperkt voorhanden.

*Onderzoek naar effectieve invulling van taal-, lees- en rekenbeleid, en naar omgaan met de impact van dyslexie en dyscalculie behoeven in de context van vmbo en Entreeopleiding (in de opstap naar het mbo) aandacht omdat de risicogroep daar veel groter is.

*Tevens is het belang van aandacht voor de rol van taal bij leren bij alle vakken (Taalgericht VakOnderwijs, TVO) evident vanuit theoretisch oogpunt, maar in de praktijk nog weinig toegepast. Hoe deze aandacht voor schoolbrede zorg en (taal)beleid goed en met blijvend effect gestalte kan krijgen, daarover kan onderzoek uitsluitsel gaan geven.

* Wat zijn kenmerken van effectieve (schoolbrede) aanpak van leesbevordering in (het PO en) het vo/vmbo? Hoe wordt borging gegarandeerd? Welke rol speelt deskundigheidsbevordering van alle leraren in een team?

*Hoe kunnen ouders hun rol (blijven) nemen in het bevorderen van lezen (in al zijn verschijningsvormen) en vergroten van leesplezier bij hun kinderen – ook nadat ze het PO verlaten hebben? Wat hebben ouders daarvoor aan infrastructuur en/of ondersteuning nodig?

2.4 Periode 4; 18-65/67 jaar

periode 4 18 – 65/67 jaar mbo - volwasseneneducatie										
onderzoek	leeftijd	focus	evidentie	Laaggeletterdheid	Taalachterstand	Leesbevordering	onderwijs	gezin	werk	Gezondheid
ALL	16-65	LV-123-IV	+	+	-					
PIAAC	16-65	LV-123-IV-IC	+	+	-					

Nederland heeft de afgelopen jaren deelgenomen aan grote internationale onderzoeken (ALL, PIAAC) naar (laag)geletterdheid bij de leeftijdsgroep vanaf 18 jaar. In ALL worden vier vaardigheidsgebieden onderzocht: proza- en documentgeletterdheid, gecijferdheid en probleemoplossend vermogen. De termen proza- en documentgeletterdheid verwijzen naar twee aspecten van geletterdheid, waarbij de eerste meer overeenkomt met de ‘klassieke’ opvatting van geletterdheid (het lezen en begrijpen van langere stukken tekst) en documentgeletterdheid meer verwijst naar ‘geconcentreerde’ tekstsoorten. Met dergelijke teksten worden mensen in de huidige samenleving regelmatig geconfronteerd voor hun informatievoorziening en in communicatie rondom werk en overheid, maar zeker ook in de context van gezondheidsvaardigheden. Blijvende onderzoeks aandacht op dit gebied van ‘tekstvaardigheid’ enerzijds en leesbaarheid van teksten anderzijds kan voor deze uitgebreide leeftijdsgroep leiden tot een meer gedifferentieerd en passend tekstaanbod in de context van zorg en werk.

In deze omvangrijke leeftijdsgroep lijkt laaggeletterdheid opnieuw samen te hangen met het opleidingsniveau, hoewel die samenhang niet eenduidig is – correlatie is uiteraard niet vanzelfsprekend een oorzakelijk verband. Voor de leeftijdsgroep vanaf 23 jaar is met name sprake van gevolgen van laaggeletterdheid voor participatie op de arbeidsmarkt. Maar ook het omgekeerde verdient aandacht: het niet hebben van werk heeft een negatieve invloed op geletterdheid. Wie geen werk heeft loopt een groter risico zijn lees- en schrijfvaardigheid niet te kunnen onderhouden of verder te ontwikkelen. Bovendien verlagen ‘uitvallers’ uit het onderwijs het rendement van bijvoorbeeld de mbo-sector. Uitval en laaggeletterdheid hangen gedeeltelijk samen. Zo’n 15% van de mensen tot 35 jaar zonder startkwalificatie is laaggeletterd, tegenover 3% van de mensen met startkwalificatie. Een op de vijf mensen zonder startkwalificatie heeft een dubbele achterstand en presteert op het laagste niveau van rekenvaardigheden (niveau 1). Daarbij is de impact die dat kan hebben op het gebied van gezondheidsvaardigheden groot.

Het is evident en van maatschappelijk belang dat alle deelnemers aan de samenleving over goede rekenvaardigheden, naast taalvaardigheden, dienen te beschikken. In het mbo is de laatste jaren meer aandacht gekomen voor het volgen en toetsen van taal- en rekenvaardigheden van de studenten. Mbo-studenten krijgen op termijn een centraal examen voor rekenen naast een centraal examen voor Nederlandse taal. De resultaten voor Nederlandse taal tellen sinds schooljaar 2015-2016 mee voor het diploma. Voor de entreeopleiding in het mbo telt Nederlands pas vanaf

schooljaar 2016-2017 mee. Het rekenexamen gaat nog later pas meetellen voor het diploma. Net als voor taalvaardigheid is ook in de context van rekenvaardigheid de invoering van het Referentiekader sturend geweest voor de praktijk van het (mbo-)onderwijs. Sturend in de zin dat er weer meer gericht wordt nagedacht over welke doelen er in welke opbouw door leerlingen in diverse contexten behaald zouden moeten worden. De invoering van de verplichte rekentoets heeft in alle betrokken sectoren geleid tot implementatieonderzoek. Wanneer leerlingen moeite hebben met het behalen van de gevraagde niveaus, kan dat uiteraard worden veroorzaakt door kenmerken van de leerling – waaronder de vraag of de leerling misschien te lijden heeft onder dyscalculie -, van het onderwijs of een combinatie van beide. Waar voor taalvaardigheid al sinds vele jaren Protocollen Leesproblemen en Dyslexie voor po en vo aangeboden worden, is het reken-/wiskundeonderwijs daar nog niet zo ver mee. Dat is ook waar te nemen in de discussies en vragen die er nu rond de referentieniveaus en de rekentoets spelen.

Laaggeletterdheid komt relatief vaker voor in hogere, dan lagere leeftijdsgroepen. Dit komt zowel door verlies van vaardigheden als door beperktere genoten scholing op jonge leeftijd. Onder ouderen loopt het percentage laaggeletterden op van 14,1% onder de 45- tot en met 54-jarigen tot ruim 21,5% van de 55-plussers. Dat wil echter nog niet zeggen dat mensen met lage vaardigheden per definitie aan de zijlijn staan: een groot deel van degenen die op een laag niveau van taal- of rekenvaardigheid functioneren, heeft wel werk. Een tweede grote groep heeft een leidinggevende functie en een klein deel zit in de groep van de 20% meest verdienende mensen in loondienst. De individuele vaardigheden van ouderen op de verschillende domeinen kunnen ook binnen een individu qua niveau uiteenlopen. Zelfstandigen in deze groep hebben bijvoorbeeld relatief vaak een laag niveau van taalvaardigheid of probleemoplossend vermogen, maar tegelijkertijd vaker een hoog niveau van rekenvaardigheid.

Wat de blijvende opbrengsten van ondersteunende trajecten op het gebied van taal- en rekenvaardigheden betreft: voor het onomstotelijk vaststellen daarvan is vraag naar een meer *experimentele* setting die *meetbare, aanhoudende* verbetering van het taal- en rekenvaardigheidsniveau van deelnemers als gevolg van een daarop toegespitste interventie aantoon. Met het recente impactonderzoek naar de Taal voor het Leven-trajecten is daar een eerste aanzet voor geleverd. Er is in Nederland weinig ander recent grootschalig onderzoek beschikbaar dat juist inzicht geeft in aanhoudende niveauverbetering, in relatie tot een interventie, waarbij in de metingen naast de interventiegroep ook een controlegroep is meegenomen. Onderzoeksresultaten op dit vlak uit het buitenland geven een gemengd beeld te zien. In de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk zijn cursisten in taaltrajecten gedurende een aantal jaren gevolgd. Deelname aan taaltrajecten leidde niet tot een aantoonbare, significante toename van taalvaardigheden. Wel vinden de onderzoekers een sterke relatie tussen deelname aan een taaltraject en gebruik van taalvaardigheden, bijvoorbeeld het lezen van boeken, en aan gerapporteerde *ervaren* toename van vaardigheid door de deelnemers zelf.

Witte vlekken

onderzoek bestrijding laaggeletterdheid en lage rekenvaardigheden voor de leeftijdsgroep 18-65-jarigen:

*Er is relatief weinig onderzoeks aandacht voor de oververtegenwoordiging van laaggeletterden in de groep leerlingen die geen startkwalificatie behaalt. Onderzoek dat aan analyse en aanpak van dit punt werkt, kan toegevoegde waarde hebben.

*Welke combinaties van onderdelen van de kernvaardigheden op het gebied van taal en rekenen zijn voor laaggeletterden daadwerkelijk effectief voor participatie in de werkende samenleving? En hoe zijn deze vaardigheden over te dragen aan laaggeletterden die niet (meer) met werk en beroep bezig zijn?

*Op welke wijze en onder welke condities kan een eventuele achterstand rond lage rekenvaardigheden effectief en duurzaam aangepakt worden?

*Er is blijvend behoefte aan ontwikkeling van onafhankelijke, gevalideerde toetsmaterialen die – toegesneden op de volwassen laaggeletterde doelgroep – de beheersingsniveaus van taal- en rekenvaardigheid in kaart brengen. De beschrijvingen van referentieniveaus die daarvoor gebruikt zouden kunnen worden, dienen daarvoor wellicht verfijnd te worden om nog in de laaggeletterde doelgroep te kunnen differentiëren.

*Hoe ziet het pakket van effectieve (didactische en interpersoonlijke) vaardigheden van docenten er uit, zodat de ontwikkeling van taal- en rekenvaardigheden in het onderwijs aan de leeftijdsgroep vanaf 18 jaar blijvend aandacht krijgt?

*Welke vormkenmerken van rekenvaardigheidsonderwijs zijn in de context van volwassen leerders in mbo en ve aantoonbaar relevant?

2.5 Periode 5; 65+ jaar

periode 5 65 + volwasseneneducatie										
onderzoek	leeftijd	focus	evidentie	laagelette rheid	rekenvaar digheid	digitale vaardighei d	onderwijs	gezin	werk	gezond- heid
geen fundamenteel onderzoek beschikbaar										

De doelgroep van personen, ouder dan 65, is ook een onderdeel van overheidsbeleid rond laaggeletterdheid, gezondheid en digitale vaardigheden. Voor deze groep is echter vanuit geletterdheidsoptiek weinig structureel of grootschalig fundamenteel onderzoek beschikbaar.

Notitie witte vlekken inventarisatie Tel mee met Taal

Onderzoeks aandacht middels (effect) studies en inventarisaties zoals die voor de overige besproken leeftijdsgroepen wel beschikbaar zijn, is voor deze doelgroep gewenst.

Diverse landelijke partijen vinden het aannemelijk dat juist oudere volwassenen met lage niveaus van taal- en digitale vaardigheden vaker met digitale dienstverlening van de overheid in aanraking zullen komen. Verschillende organisaties, zoals de Nationale Ombudsman, spreken dan ook hun zorgen uit over de vraag of alle burgers over voldoende digitale vaardigheden beschikken om te kunnen voldoen aan de eisen voor de digitale communicatie met de overheid. Dezelfde vraag geldt tevens voor het domein van de gezondheidszorg. Daarbij komt met name de doelgroep ouderen, de 65+-ers, in beeld. De vraag is in hoeverre deze angsten terecht zijn, en wat de schuivende panelen zijn tussen operationele ICT-vaardigheden (de techniek van de knoppen en de interface bedienen) en Informatievaardigheden (zoekprocessen en tools gebruiken om informatie te achterhalen en te wegen op bruikbaarheid en betrouwbaarheid).

Daar waar de overheid met burgers moet kunnen communiceren, wordt het belang onderstreept van het kennen van de doelgroep die niet, of minder dan verondersteld, digitaal vaardig is. Het is in aansluiting daarop belangrijk om vast te stellen welke dienstverlening passend is: verschillen in de doelgroepen binnen de groep 65+-ers vragen om verschillen in benadering. Vanuit de zorgcontext is in dit verband op te merken dat de oudere van tegenwoordig zelf de regie meer wil nemen. In Europees verband is daartoe bijvoorbeeld recent de toolkit *Healthy Aging Supported by Internet and Community* ontwikkeld.

Witte vlekken

onderzoek bestrijding laaggeletterdheid en lage rekenvaardigheden voor de leeftijdsgroep 65+:

*Hoe is deze doelgroep te benaderen, welke vorm dient het aanbod aan deze groep te krijgen, en hoe zijn opbrengsten te meten en te borgen? Welke factoren zorgen ervoor dat deelnemers blijven deelnemen en niet afhaken?

*Hoe kunnen digitale 'knoppencursussen' worden vormgegeven zodat ook leerwinst op het gebied van taal kan worden geboekt?

* Vanuit de combinatie van de aandachtsgebieden gezondheid en digitale vaardigheden liggen voor de groep 65+-ers kansen op versterking. Wat is de vraag vanuit de aanbieders in de zorg en vanuit de overheid, en leeft dat ook bij de beoogde doelgroep zo?

*Wat bij de mogelijke vraagstelling hierboven een belangrijke rol speelt, is dat taalvaardigheid niet alleen een direct effect heeft op operationele vaardigheden, maar met name ook een niveau dieper, op het vlak van het wegen en beoordelen van gevonden informatie. Op deze aspecten is de combinatie met laaggeletterdheid nog grotendeels braakliggend terrein.

Bronnen

- Aa, R. van der, Koppert, S., Geel, S. van, Buisman, M., Meijer, J., & Sligte, H. (2015). *Evaluatie Actieplan Laaggeletterdheid 2012-2015: Eindrapport*. Rotterdam: Ecorys.
- Algemene Rekenkamer. (2016). *Aanpak van laaggeletterdheid*. Den Haag: Auteur.
- Algera, M., Stege, H. van der, Spijkerman, M., & Zandvliet, K. (2013). *Rapport: Deel 2. Effectieve interventies voor bestrijding onderwijsachterstanden. Wat werkt volgens de internationale literatuur en hoe is dit het best te onderzoeken?* Rotterdam: CED Groep.
- Bijlsma, I., Brakel, J. van den, Velden, R. van der, & Allen, J. (2016). *Regionale spreiding van geletterdheid in Nederland*. Den Haag: Stichting Lezen & Schrijven.
- Bohenn, E., & R. Thijssen (2015). *Aan de slag met leer- en beoordelingsmateriaal voor volwassenen. Update van het overzicht Aan de slag met leer- en toetsmateriaal voor volwassenen december 2012*. Ede: Steunpunt Taal en Rekenen Volwasseneducatie.
- Buisman, M. (2014). *Effecten van volwasseneneducatie. Harde feiten over 'zachte' opbrengsten*. Geraadpleegd via: <http://www.canonberoepsonderwijs.nl/effecten-van-volwasseneneducatie>
- Buisman, M., & Allen, J. (2015). *Rapport Onderzoek laaggeletterden. Kansen voor bibliotheken om laaggeletterden te bereiken*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.
- Buisman, M., Allen, J., Fouarge, D., Houtkoop, W., & Velden, R. van der. (2013). *PIAAC 2012: De belangrijkste resultaten: 's Hertogenbosch*: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.
- Buisman, M., & Houtkoop, W. (2014). *Laaggeletterdheid in kaart*. Den Haag: Stichting Lezen & Schrijven.
- Fouarge, D., Houtkoop, W., & Velden, R. van der. (2011). *Laaggeletterdheid in Nederland: Resultaten van de Adult Literacy and Life Skills Survey (ALL)*. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.
- Greef, M. de (2011). Succesvol digitaal leren voor laagopgeleiden, Een onderzoek naar randvoorwaarden. *Alfa-nieuws*, 4, 6-8.
- Greef, M. de (2012): *Leren in verschillende contexten; De opbrengsten van trajecten taal- en basisvaardigheden voor laagopgeleiden*. Den Bosch: CINOP
- Greef, M. de, Segers, M., & Nijhuis, J. (2013). *Feiten & cijfers geletterdheid. Overzicht van de gevolgen van laaggeletterdheid en opbrengsten van investeringen voor samenleving en individu*: Den Haag: Stichting Lezen & Schrijven.
- Greef, M. de, Segers, M., Nijhuis, J., & Lam, J.F. (2014a). *Impactonderzoek taaltrajecten Taal voor het Leven door Stichting Lezen & Schrijven op het gebied van sociale inclusie en leesvaardigheid. Deel A*. Maastricht: Maastricht University.

Greef, M. de, Segers, M., Nijhuis, J., & Lam, J.F. (2014b). *Impactonderzoek taaltrajecten Taal voor het Leven door Stichting Lezen & Schrijven op het gebied van schrijfvaardigheid. Deel B*. Maastricht: Maastricht University.

Groot, W., & Maassen van den Brink, H. (2006). *Stil vermogen, een onderzoek naar de maatschappelijke kosten van laaggeletterdheid*. Den Haag: Stichting Lezen & Schrijven.

Houtkoop, W., Allen, J., Buisman, M., Fouarge, D., & Velden, R. van der (2012). *Kernvaardigheden in Nederland: Resultaten van de Adult Literacy and Life Skills Survey (ALL)*. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.

Kok, L., & Scholte, R. (2013). *Rendement van cursussen voor laaggeletterden*. Den Haag: Stichting Lezen & Schrijven.

Kruidenier, J. R., MacArthur, C. A., & Wrigley, H. S. (2010). *Adult education literacy instruction: A review of the research*. Washington, DC: National Institute for Literacy.

Ledoux, G., Roeleveld, J., Veen, A., Karssen, M., van Daalen, M., Blok, H., Dijkers, L. (2015). *Het onderwijsachterstandenbeleid onderzocht. Werkt het zoals bedoeld?* (Rapport 15-3). Amsterdam/Nijmegen: Kohnstamm Instituut/ITS.

Mil, B. van, Kandel, H., Mulder, J., & Modderman, P. (2015) *Eindrapport Evaluatie programma Kunst van Lezen*. Den Haag: KWINK Groep.

Pander Maat, H., Essink-Bot, M.-L., Leenaars, K. E. F., & Fransen, M. P. (2014). A short assessment of health literacy (SAHL) in the Netherlands. *BMC Public Health*, 14, 990–990.
<http://doi.org/10.1186/1471-2458-14-990>

Rademakers, J. (2014). *Kennissynthese. Gezondheidsvaardigheden: Niet voor iedereen vanzelfsprekend*. Utrecht: NIVEL.

Smit, A., Bohnenn, E., & Hazelzet, A. (2006). *Laaggeletterdheid in het werk. Een kwalitatief onderzoek naar lees-, schrijf-, en rekentaken in de kenniseconomie*. Den Haag: Stichting Lezen & Schrijven.

Steehouder, P., Cox, A., Hanekamp, M., & Lam, J. F. (2013). *Wat maakt leren van laaggeletterde volwassenen effectief en hoe kunnen leereffecten gemeten worden? Resultaten van een literatuuronderzoek*. 's-Hertogenbosch: CINOP.

Steehouder, P., & Tijssen, M. (2011). *Opbrengsten in beeld. Rapportage Aanvalsplan Laaggeletterdheid 2006-2010*. 's-Hertogenbosch: CINOP.

Steensel, R. van, Herppich, S., McElvany, N., & Kurvers, J. (2012). How effective are family literacy programs for children's literacy skills? A review of the meta-analytic evidence. In B. H. Wasik (Ed.), *Handbook of family literacy* (pp. 135-148). New York: Routledge.

Steensel, R. van, McElvany, N., Kurvers, J., & Herppich, S. (2011). How effective are family literacy programs? Results of a meta-analysis. *Review of Educational Research*, 81(1), 69–96.
<http://doi.org/10.3102/0034654310388819>

Notitie witte vlekken inventarisatie Tel mee met Taal

Stichting Lezen en ITTA (2014). *Leesbevordering en leesvaardigheid in het vmbo: noodzaak en kansen*. Stichting Lezen, Amsterdam.

Tweede Kamer der Staten-Generaal (2016). *Verslag van een schriftelijk overleg over de rol van het onderwijs in actieprogramma Tel mee met Taal*. Kamerstuk: verslag kst-28760-54.

Twickler, T. B. M., Hoogstraaten, E., Reuwer, A. Q., Singels, L., Stronks, K., & Essink-Bot, M.-L. (2009). Low literacy and limited health literacy require health care measures. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 153, A250–A250.

Wentink, H. (2012, 6 juni). *Leren lezen en schrijven is een kunst. Voorkomen van laaggeletterdheid bij leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften*. Lectoraat Functionele geletterdheid in doorlopende leerlijnen. Hengelo: Hogeschool Edith Stein/OCT en Expertis Onderwijsadviseurs.

Willemse, M., Jurrius, K., & Hollander, I. den. (2011). *Laaggeletterde jongeren op de agenda: Onderzoek naar screening en aanpak van laaggeletterdheid onder jongeren in een Utrechtse regio. Met aanbevelingen voor Nederlandse gemeenten Lectoraat Participatie en Maatschappelijke ontwikkeling*. Utrecht: Provincie Utrecht.